

поразки, анатомована безжалісним різцем мудрого аналітика. І водночас — це навчальний посібник з історії, суспільствознавства й політології.

Роман Теодорович полюбляє слово “доля”, часто послуговується ним і вживає в різних контекстах з різним емоційним забарвленням. Це слово справді вагоме, загадкове, містке й незглибиме, і вже саме нашою філософськими візіями: що таке наша життєва дорога, чому обираємо саме її, чи дається щастя Провидінням, чи обумовлюється вчинками людини? Не знаю, чи є у професора Р.Гром’яка своє визначення долі, але, озирнувшись на пройдений ним життєвий шлях, зважуючи зроблене, а також з огляду на те, що пропрацював з ним пліч-о-пліч не один десяток років, наважуся стверджувати, що доля для нього — це коли воля Господня дивовижно накладається на волю людини. Роман Гром’як усе життя реалізовував ту програму, яку заклав у нього Творець, а це робить людину щасливою, її життя — змістовним, гармонійним і виправданим.

м. Тернопіль

Дорогий Романе Теодоровичу!

Колектив Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка Академії наук України щиро і вітає Вас із нагоди ювілею. Тривала, багаторічна наша співдружність на ниві українського літературознавства становить світлу сторінку в історії співробітництва Інституту з фахівцями регіональних вищих навчальних закладів, а Ваша особиста участь у підготовці та атестуванні молодих літературознавців-теоретиків належить до активу науково-організаційної діяльності спеціалістів вищої кваліфікації.

Окремо слід говорити про Ваші персональні досягнення в галузі теорії літератури. Як кандидат філософських наук, доктор наук філологічних, професор, академік Академії наук вищої школи, як автор низки монографій Ви зробили видатний внесок у розробку проблем літературної критики, історії української літератури, гостро актуальної публіцистики і стали помітною постаттю серед українських письменників, зокрема критиків і науковців. Роман Гром’як — це звучить авторитетно, вагомо, достойно.

Бажаємо Вам, глибокошановний Романе Теодоровичу, доброго здоров’я, незмінної творчої активності й життєвих гараздів.

Від імені співробітників
Інституту літератури
ім. Т.Г.Шевченка НАН України

академік Микола Жулинський

Роман Гром’як

ТРИПТИХ ІЗ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА В НАДВЕЧІР’Я

Розуміння, що здійснюється з методологічним усвідомленням, мусить прагнути до того, щоб не просто розгорнути власні антиципації, а зробити їх усвідомленими, аби мати змогу їх контролювати й таким чином досягати правильного розуміння, виходячи з самих фактів.

Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Основи філософської герменевтики

Для початку розмови на неосяжно ризиковану тему годиться сказати бодай декілька попередніх слів. Автор свідомий того, що такі терміни / терміносполуки, як літературознавство, художнє життя, міжлітературна рецепція, багатокультурність, дискурс, парадигма тощо, хоча й достатньо

часто вживаються в мовленні і в текстах фахівців, проте семантично не вповнюють однозначним смислом і не гарантують консенсусу. Однак вони все-таки уможливають спілкування в певних середовищах.

По-перше, апріорі визнаючи небезпечність аналогій і ризик підміни логічно окреслених понять, наважуюся продовжувати практику “чистого теоретика”, який не відрікається від осанни “естетичному сприйманню літератури у процесі безпосереднього читання текстів”.

По-друге, на цьому місці хочу одразу попередити читачів (опонентів і майбутніх критиків), що думаю й надалі проламувати бар’єри між літературознавством як традиційною наукою та міркуваннями про “художню літературу”, “словесність” із погляду “здорового глузду”, “наївного реципієнта”, адже живемо в українських реаліях як своїх “вітчизняних” і не завжди належно зосереджуємось на дистилляції “свого” / “чужого”.

По-третє, маніфестуючи той “вибір”, який здійснюю у процесі текстуалізації цієї статті, відсилаючи читачів до “використаних джерел” на тлі огрому виданих, перевиданих, написаних в Україні чи в ній перекладених літературознавчих праць, зумисне добираю надто короткий перелік. Він становить понад сорок публікацій різного формату, а також жанрової орієнтації; у ньому присутні одноосібні та колективні монографії, словники й енциклопедії та антології, переважно українською, тобто державною мовою. Тому ці праці – доступні не тільки інтелектуальній “еліті”, яка у “відкритому суспільстві” буває майже на всіх континентах. Їх подеколи використовують і пересічні літератори, що спілкуються без перекладачів або контактують через посередництво англомовного чи російськомовного тлумачів. Цікаво, чи реалізується така ж “міжлітературна рецепція” “удомо”, у сім’ї чи там, де проходить “літературно-мистецьке” життя? Сподіваюся і такі питання не залишити риторичними.

І, нарешті, четверте. Виходячи з корпоративного досвіду і власних напрацювань, не маю наміру вдаватися до відомих прізвиськ, імен, хоча геополітичний простір береться до уваги й подекуди впізнається, адже навіть висновки, аналогії, проєкції...

І. Повищі застерезення у просторі (чи в хаосі) літературознавчих (у традиційному сенсі) праць не просто виокремлюють певні аспекти моєї теми, а й скеровують увагу компетентних читачів у векторах а) історії літератури¹, б) теорії літератури², літературознавчої термінології³. Назви (заголовковий комплекс) акцентують поняттєво-дефінітивний ракурс фокалізації рефлексій та наративу. Один літературознавець запитує, “чи можлива історія літератури?”, інший інтригує “демоном теорії”, а ще хтось обіцяє “хрестоматію з понять і пошуку їх дефініцій”. Усі презентують не стільки власне українську за часопростором науку про літературу (професори США, Франції, Росії), скільки якнайщільніше оснащують свої спостереження, рефлексії бібліографічними відсиланнями до напрацювань з інших країн/культур. Цікаво, що між першодруками й нещодавньою їх появою в Україні минуло понад 10 років (Д.Перкінс, 1992–2005; А.Компаньон, 1998–2001; Цв.Тодоров, 1987–2006; Н.Тамарченко, 2001–2006). Варто зазначити, що якщо англо-, франкомовні джерела вже перекладені українською, хоча для багатьох вони були відомі в Україні й давніше, то російськомовна праця, скомпонована з різномовних джерел, подосі фігурує в нас (із відомих мотивів) російською. Натомість польський дидактичний матеріал, опублікований в оригіналі 1998 року, щойно виданий і в українському перекладі⁴. Як ми вже зазначали в іншій публікації,

¹ Див.: Перкінс Д. Чи можлива історія літератури? / Пер. з англ. – К., 2005. – 152 с.

² Див.: Тодоров Цв. Поняття літератури та інші есе / Пер. з французької. – К., 2006. – 162 с.; Компаньон А. Демон теорії. Література і здоровий смисл / Пер. с фран. – М., 2001. – 336 с.

³ Див.: Теоретическая поэтика: Понятия и определения: Хрестоматия для студентов / Автор-составитель Н.Д.Тамарченко. – М., 2006. – 467 с.

⁴ Див.: Література. Теорія. Методологія / Пер. з польської. – К., 2006. – 543 с.

мовленнєво-понятійно-термінологічні аспекти літературознавства мають істотне значення для осучаснення філології в Україні⁵.

З цього погляду доцільно розглядати довідково-енциклопедичні видання з літературознавства⁶, що публікувалися українською ще з 1997 року... Це має непересічне значення, особливо після оприлюднення першої в Україні “Антології світової літературно-критичної думки ХХ ст.” (1996, 2001).

Зрозуміло, що їх поява може видаватися комусь (чи навіть більшості) із глобалістів-інтернаціоналістів неважливою, хоч би якими міркуваннями вони захищали свою рацію. Але для духовної культури і свободи волевиявлення народу, громадян багатонаціональної держави — це не марниця. Тим більше, що за сучасних умов популярна серед літературознавців проблема мультикультуралізму (багатокультурності) заявляє про себе не тільки в еміграційних спільнотах, а й у постколоніальних вимірах східнослов'янського простору.

Отож соціополітичні підстави літературознавчої рефлексії доконечно мусили трансформуватися в “соціокультурні парадигми”. Це та проблема, яка на пограниччі ХХ — ХХІ ст. тільки починає осмислюватися в міждисциплінарному форматі. І тільки найдокладнішою бібліографією до неї важко наблизитися: потрібна інша методологія й нова якість творчого мислення, гнучкіші організаційні заходи: вони або привносяться разом із міжкультурним обміном, або вилонюються з іманентних первнів.

Зіставлення кількох парадигм передбачає бодай розуміння терміна в довідковому сенсі⁷, а отже — і новітнє осмислення українським літературознавством⁸: в обох варіантах маємо спроби подолання розбіжностей між філологами — лінгвістами й літературознавцями — без їх поділу за навчальними предметами, адже йдеться про *культурно-історичні* парадигми як “загальні традиції, напрями в розвитку думки, осмислення дійсності, що формують певний філософський період у вигляді провідних, домінуючих ідей, поглядів, підходів, виявляються в різних сферах людської діяльності (у науці, культурі, мистецтві)”⁹. З погляду свідомих користувачів терміном “парадигма” важливі смислові акценти розставив І.Лімборський, який, наприклад, виокремив “специфічні історико-культурні моделі — художньо-естетичні парадигми” просвітництва — *класичну, конвергентну й амальгамну*, переконливо проілюструвавши їх діахронне й синхронне змістове наповнення. Як бачимо, і довідкове видання, і дисертаційне дослідження акцентують на *механізмах* дискурсивних операцій, які спостерігаються в духовній діяльності різних поколінь людей із різнонаціональних/мультикультурних обширів. Ці “механізми” (психологічні, логіко-гносеологічні, аксіологічні, когнітивні) виявляються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях, до яких *звкли* літературознавці різних епох, типів мислення, “шкіл”. Набутий національними культурами досвід стосовно таких “реалій” унеможливує позірний хаос у літературознавчій сфері, “упорядковуючи” дискурсивно зорієнтоване/сформоване спілкування фахівців, які досліджують ті чи ті твори літератури тощо. Різноспрямовані вектори у фахових спільнотах або у випадкових гуртках заявляють про своє існування вже в освітньо-пропагандистських і в родинно-сімейних колах.

Промовистим взірцем для аргументування такої тези мені видається текст І.Дзюби “Літературно-мистецьке життя”, яким починається “Історія української літератури ХХ століття”¹⁰. Це навчальне видання як “підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих закладів освіти” вже давно привернуло увагу фахівців прагненням

⁵ Див.: *Терміносистеми* сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми / За ред. Р.Гром'яка. — Тернопіль, 2006. — 339 с.

⁶ Див.: *Літературознавчий* словник-довідник. Друге вид., виправл., доп. — К., 2006. — 762 с.; *Лексикон* загального і порівняльного літературознавства / Керівник проекту А.Волков. — Чернівці, 2001. — 636 с.; *Западноє* літературознавство ХХ століття: Енциклопедія. — М., 2004. — 560 с.; *Антологія* світової літературно-критичної думки ХХ ст./ За ред. М.Зубрицької. — 2-е вид., допов. — Л., 2001. — 832 с.

⁷ *Літературознавчий* словник-довідник. — С. 519-520.

⁸ Див.: *Лімборський І.* Європейське та українське Просвітництво — незавершений проект? Реінтерпретація канону і спроба компаративного аналізу літературних парадигм. — Черкаси, 2006. — 364 с.

⁹ *Літературознавчий* словник-довідник.

¹⁰ *Дзюба І.* Літературно-мистецьке життя // *Історія української літератури ХХ ст.*: У 2 кн.: Кн. I / За ред. В.Дончика. — К., 1998. — С. 14-45.

допомогти вирватися (особливо мислячій молоді) з догматичних лещат українського літературознавства і служити свідченням того, що серед практиків ще за часів ідеологізованої конфронтації побувала категорія “художнє життя”¹¹. Якщо, приміром, Г.Стернін ретельно простежував і описував контакти митців, їх взаємини, форми організованого буття в дослідженні “Художнє життя Росії початку ХХ століття”, то Ю.Перов, як соціолог-естетик, зосереджувався на “художньому житті суспільства як об’єкті соціології мистецтва”. Удаючись до звичної для марксистсько-ленінської риторики критики “буржуазної науки”, російський колега виокремлював і дефініював відповідне поняття. Він ще тоді застерігав: “Жодне, навіть найретельніше дослідження механізмів і відносин самих по собі не дає змоги реконструювати суспільну свідомість епохи, класу без звернення до *активності й діяльності соціальних суб’єктів*”¹² (курсив тут і далі мій. — Р.Г.). При цьому конструктивним ставало інше його положення: “У *процесуальному плані* основна діяльність у мистецькому житті суспільства *розпадається на мистецьке виробництво і художнє споживання*”¹³. Автор звертав увагу на те, що різні грані художнього життя *найменшою* мірою служать “предметом *відображення, здійснюваного мистецькою свідомістю*”, бо вони існують для того, аби “*забезпечувати можливості художньої діяльності, генезис і функціонування художньої свідомості, її взаємозв’язок з іншими видами суспільних відносин*”¹⁴, особливо наголошуючи при цьому на ролі *інституцій, установ, їх діяльності*.

Отже, навіть у лексико-вербальному зрізі текстів, що продукувалися в 70–80-х рр. ХХ ст. в колишньому СРСР, можемо виявити ті семантичні первні, що сприяли розриву вульгарно-соціологічних догматів. Пусковим механізмом деструкції зужитих уже тоді парадигм “літературного процесу”, “діалектики традицій і новаторства” виявлявся *рецептивно-комунікативний* підхід до освоєння давніх і творених у перехідних ситуаціях текстів. Якщо в т. зв. “буржуазному світі” інтенсивно розгорталася рецептивна естетика Яусса-Ізера чи її північноамериканський відповідник *reader respons criticism*, то у слов’янських культурах/літературах розроблялися концепти *восприятия-сприймання-odbiorgu* творів мистецтва як художнього життя у форматі аудіовізуальних знакових систем (Потебня, російські формалісти — ОПОЯЗ, Інгарден, Бахтін, Мукаржовський, Лотман). Не одна історико-естетична праця, відповідно укладені хрестоматії, антології та комплексно-колективні теми регіональних об’єднань, університетсько-академічних центрів простежували вже й фіксували еруптивну вибуховість згадуваних при цій нагоді тенденцій.

Проте істотнішим із погляду механізмів зміни літературних парадигм і увиразнення суті осягнення цього процесу є логічно і графічно акцентоване виокремлення синхронності та взаємопідсилення (інтерференції) історико-літературних, теоретико-естетичних, культурологічних зусиль розпорошених і наче відокремлених навзаєм *науковців*. Саме вони як першопрохідці за кордонами СРСР і всередині метрополії, зокрема і в Україні, сфокусовували літературні й літературознавчі надбання, надавали згаданим соціально надособистісним тенденціям *глибоко індивідуальної*, навіть інтимно-особистісної нестримної креативності. У подібній проекції літературознавчі рефлексії закорінювалися у творчість письменницьких персоналій, про що свідчить низка монографій¹⁵ чи широкоформатні теоретичні дослідження, оперті на рецептивний фундамент особистості, її чуттєвості, навіть інтуїції¹⁶. Усі вони виконували функцію

¹¹ Див.: *Стернін Г.* Художественная жизнь России начала XX века. — М., 1976. — 224 с.

¹² *Перов Ю.* Художественная жизнь общества как объект социологии искусства. — Ленинград, 1980. — С. 43.

¹³ *Там само.* — С.45.

¹⁴ *Там само.* — С.53-54.

¹⁵ Див.: *Жулинський М.* Заявити про себе культурою. — К., 2001. — 680 с.; *Зборовська Н.* Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. — К., 2006. — 504 с.; *Сиваченко Г.* Пророк не своїє вітчизни. Експатріантський “метароман” Володимира Винниченка: текст і контекст. — К., 2003. — 280 с.; *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінця XIX — поч. ХХ ст. — К., 2003. — 354 с.

¹⁶ Див.: *Біла А.* Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки. Вид. друге, допов. і переробл. — К., 2007. — 360 с.; *Гундорова Т.* Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. — К., 2005. — 263 с.; *Еко У.* Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Пер. з англ. — Л., 2004. — 384 с.; *Лановик М.* Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проекції. — Тернопіль, 2006. — 470 с.

переривання безперервності в динаміці парадигматики. А на вістрі творчо вибухового розриву тяглості компаративістського дискурсу літературознавців зазвичай опинялася якась термінологема, філософема, міфема, міфогема, ідеологема, культурологічний концепт як знакові парадигми. Порядок і послідовність вербалізації феноменів, які оприявнюються у процесі їх теоретичного виокремлення шляхом аналізу, мають, на мою думку, посутнє значення, бо служать тими сходинками, що *підносять* дослідника-літературознавця на вістря логічних узагальнень набутого досвіду. Шлях цей можна зредувати по-різному, трансформувати випадково чи зумисне, при цьому усвідомлюючи існування певних лакун, деформацій або віддаючи данину усталеним методологічним засадам, але годі нехтувати цими й подібними явищами. У кожного літературознавця функціонує пам'ять професіонала, яку формували залишені в культурі тексти попередників — від Арістотеля через Канта, Сковороду, Гегеля до О.Потебні, І.Франка, О.Білецького, М.Бахтіна, Я.Мукаржовського, Р.Барта, Ю.Лотмана, і переформулюють У.Еко, Дж.Фаулз, М.Зубрицька, Т.Гундорова... Стисло кажучи, у кожного із сучасників — свій читацький, рецептивно теоретичний досвід, власний обрій-горизонт, а той обрій літературознавця — апріорі неідентичний. Проте сенсорно-когнітивні виміри нашого досвіду проектує пізнавальну практику, що постає як *компетентність* фахівця, яка впливає на низку соціокультурних, адміністративно-інституційних чинників, антропологічно-фізіологічних, психоінтелектуальних можливостей. До того ж наші посадові обов'язки, рольові функції, морально-етичні норми їх додатково надто відчутно опосередковують.

Якщо цей спектр факторів, що формують особу і статус літературознавця, подумки спроектувати на давні українські університети Львова, Харкова, Києва, Чернівців (називаю за хронологією їх заснування), на такі заклади, інституції, як гімназії, інститути системи народної освіти, академії наук, то в діахронно-синхронному розрізі й перетинах отримаємо гетерогенну реальність, у світлі якої конкретно постане пошукуваний невідомий *X*. У такому гіпотетичному експерименті теоретично увиразняться підстави для осмислення й рангування рейтингів, авторитетності, т.зв. наукових шкіл, інтерпретаційних спільнот у регіонах України, в осередках зосередження літературознавців, атомарно зафіксованих у штатних розкладах кафедр державних і приватних закладів класичного й нетрадиційного профілів. Конструйовані ікси (*X*) переформатуються не тільки за параметрами кафедр, спеціальностей (від 10.01.01 до 10.01.08), дотичних до літературознавства, а й за віковими та національними реаліями. Класифікаційно-оцінна шкала буде постійно зазнавати змін у зв'язку з ювілеями, корпоративним визнанням і відзнаками. Водночас у періоди інтенсивних соціокультурних змін і глобалізації залишається сталою *фундаментальна підстава* для потрактування літературознавства як фаху і "долі" — *міжлітературна рецепція*: уміння і здатність сприймати, переживати, оцінювати, інтерпретувати тексти художньої літератури. Ті пертурбації і трансформації, про які хоча б частково йдеться у працях літературознавців і які презентуються в текстах сучасних письменників, без *літературної й міжлітературної рецепції* в контексті багатокультурності, процесів глобалізації, візуалізації, метафоризації і концептуалізму (хоч би як називали їх дослідники) не мають ні сенсу, ні шансів залишити свій слід у культурі.

Маємо повсякчас, за словами М.Жулинського, "заявляти про себе культурою", а за Г.Грабовичем, — удивлятися в "тексти і маски", бо ж самі літературознавці полюбляють семіотично знакові заголовки своїх праць: "Канон та іконостас" (М.Павлишин), "У фокусі віддзеркалень" (М.Льницький), — як не цураються й заголовкових провокацій винахідливі прозаїки: "Не знаю" (Юрій Тарнавський). Вичерпно по-сартрівськи ("Буття і ніщо")...

Хоч би якого рівня узагальнення сягала людина, прагнучи собі й комусь відповісти на запитання "Що таке література?" або позбутися скепсису стосовно того, "чи можлива історія літератури?", одразу чи згодом (будь-коли!) вона може повторити слова Т.Гундорової: "Національна культура сприймається не в світлі святої й ідеальної літератури, а як гротескове бахтінське тіло зі своїми порожнинами й випуклостями. Вона "скеровувала і заманювала, — стверджує Андрухович, —

своїми необжитими закапелками, незалюдненими маргінесами, задавненими табу, які так хотілося порушувати”¹⁷.

Удавшись до прикінцевої в цій статті тези про першість у діяльності літературознавця “міжлітературної рецепції”, ми одразу зіткнулися з плетивом із відомих уже прізвищ, постатей (Гундорова-Бахтін-Андрухович) і термінологем (література, гротеск, маргінеси, табу).

Зробивши крок далі в міжлітературні взаємодії, знову ступимо в “чужий” слід — видану 1998 року книжку Дж.Фаулза “Worm holes” (у російськомовній версії “Кротовые норы”) і вже в передмові прочитаємо: “Я чудово розумів, що сприйняти її (ідею видати збірник есеїв. — Р.Т.) мені перешкоджає не лише дещо цинічна, по суті, породжена нашою культурою відсутність симпатії до самого себе як відомого письменника (“Джону Фаулзу”!), а й така ж відраза до нинішнього клімату, який визначає оцінки й судження стосовно літератури”¹⁸.

Подібні самопочуття починають панувати і в нас, в Україні: їх множать як письменники (не всі!), так і літературознавці (різних поколінь і груп). І все ж. Якщо В.Гете, В.Белінський, І.Франко, міркуючи про “світову літературу (Weltliteratur)”, могли стверджувати, що “у нас нема літератури”, то ще й подосі триває дискурс із приводу “поняття літератури”.

Яка це “реальність” — об’єктивна? Суб’єктивна? Віртуальна? Фікційна? Якби її (не домагаючись єдиноправильної дефініції) не було, то повсякчас не продукували б текстів легіони суцих в Україні літераторів — від Павла Загребельного і Юрія Мушкетика до Олеса Уляненка, Юрка Жадана і Юрка Завадського. Їх тьма-тьмуца!

Та й літературознавство не тільки в іпостасі дисертантів, а й у форматі літературної критики, як потвердив третій теоретичний симпозіум 23–24 листопада 2006 року, не переводиться. Численні заяви про “методологічну неспроможність творців традиційного дискурсу”, “нонконформістські практики з терену 1990-х рр.”, “альтернативні стратегії в літературному просторі”, про “звичну парадигму інтерпретації” тощо найкраще засвідчують своєрідність онтології літературознавства. “Механізмами” розвитку цього суспільного уподобання виступають не просто зміна і співіснування літературних і літературознавчих парадигм, а *домінантна дихотомія з опозицій* незнищених парадигм, вербалізованих (вдало чи сумнівно) як “художнє життя” й “міжлітературна рецепція”.

II. Структурування духовного, зокрема й літературно-наукового, життя почалося в дев’ятнадцятому столітті. Центром і каталізаторами такого процесу були університети, кафедри, часописи, а в них — постаті учених, творців нових ідей, концепцій, критики.

Важко назвати певний центр (інституцію) і людину-гуманітарія, які б однозначно сигналізували про домінування саме *теорії літератури*. Дж. Каллер усе-таки не виокремлює їх із цієї загальної тенденції. На його думку, теорія літератури — не “безтілесне зібрання ідей: її сила виявляється в організованих формах людської діяльності. Теорія функціонує в середовищі письменників і читачів як дискурсивна практика, тісно пов’язана з навчальними і культурно-просвітницькими інституціями”¹⁹.

Саме там відтворюються нові покоління теоретиків літератури: формально — за освітою і родом занять — і за способом мислення та предметною спрямованістю зацікавлень.

Проте природа гуманітарного знання, як виразно вже наголошував В.Дільтей, вимагає *синтезу ідей, об’єднання зусиль учених*, які “спеціалізуються” в суміжних сферах. Спеціалізація як основна умова підготовки наукових кадрів саме у ХХ ст. сягнула вже дуже глибоко, привівши водночас до “амбівалентних”, різновекторних наслідків. Вона дала життя когортам емпіриків, фактологів, т. зв. “причинкарів” —

¹⁷ Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. — С. 74.

¹⁸ Фаулз Дж. Кротовые норы. Сб. / Пер. с англ. — М., 2004. — С. 5.

¹⁹ Culler Jonatan. Teoria literatury / Przeł. M. Bassaj. — Warszawa, 1998. — S. 139.

з одного боку, а з другого — поставила генераторів нових, оригінальних ідей у ситуацію одинаків, які потребують меценатів, спонсорів, помічників.

Той із генераторів ідей, авторів нових цілісних концепцій, кому випало щастя мати постійне місце праці (кафедру, лабораторію і т. д.) і помічників-співпрацівників, започаткував водночас і *школу*, і *напряму* у науці. Це відображено в таких назвах, як *марксизм*, *фрейдизм* і т. д., але якщо за основу наукової діяльності вчених, цілих шкіл і їх послідовників брався якийсь *концепт*, ідея, грань людської особистості як надскладного феномена, а не виокремлювався лідер, — тоді напрями поіменовувалися, маркувалися інакше: *позитивізм*, *інтуїтивізм*, *соціологізм* (вульгарний), *структуралізм* тощо. У такому разі в річищі загальнопоширеного напрямку формувалися різні школи, які відрізнялися конкретною наукою, назвою установи чи гуртка (скажімо, у межах структуралізму, на різних його етапах — ОПОЯЗ у Росії, Празьке лінгвістичне коло в Чехії, група “Тель Квель” у Франції, тартусько-московська семіотична школа в колишньому СРСР).

Отже, інституціоналізація науки, фінансування інституцій і видання праць, періодично-наукових збірників, створення національних і міжнародних асоціацій учених-фахівців — то важлива й необхідна умова розвитку науки за відсутності політичної цензури чи тоталітарного втручання у творчий процес. Але в кожному разі не може бути негована особистість ученого, новизна його думки (як про це свідчить М. Бахтін чи запізніла евристика “Курсу загальної лінгвістики” Ф. де Сосюра).

У процесі розвитку науки взагалі й літературознавства насамперед увиразнюється неоднозначність поколінь учених, які працюють синкретично навіть у найнесприятливіших умовах. Серед представників одного покоління фахівців одного й того ж профілю можна зустріти, як відомо, консерваторів, епігонів та новаторів. Хоча є й щасливі покоління, які творять у такій історичній ситуації, коли радикально міняються всі парадигми, стандарти, а деякі реалізуються якнайповніше. Приміром, чи не вартій уваги факт, що А. Ейнштейн, З. Фрейд, Ф. де Сосюр, М. Бахтін, Я. Мукаржовський, М. Зеров, О. Довженко, Р. Інгарден були людьми одного покоління (якщо покоління розуміти не як абсолютних ровесників).

Згадані тут постаті і школи, змінюючи одні одних, засвідчують, що *циркуляція наукових ідей*, які, як мовиться, “витали в повітрі”, здійснювалася навіть за гальмівного впливу сталінізму й гітлеризму. Правда, несинхронно, не прямолінійно; часто ідеї, що поставали в одному національному середовищі, поверталися сюди ж через десятиліття, збережені, посилені, трансформовані реципієнтами інонаціональних середовищ.

Явища *переміщення* вчених із маргінесів, периферій у центри, з постколоніальних просторів у метрополії і навпаки також варті уваги, коли аналізуємо розвиток якоїсь галузі знань, особливо компаративістики. Тоді питання пріоритетів стану вітчизняної науки *вимірюють* важливістю опублікованих праць.

Зважаючи на діалектику й особливості функціонування основних напрямів і знакових шкіл у літературознавстві ХХ ст., мусимо все ж таки погодитись, що серед інноваторів, стимуляторів теоретико-літературознавчої думки були насамперед представники нових художніх цінностей (письменники) і “варяги” — філософи (Гуссель, Гайдеггер, Інгарден, Фуко, Дерріда та ін.). “Чистих” філологів навіть в останні століття було чи не найменше. І то мусили бути постаті формату О.Потебні, І.Франка, М.Бахтіна, Я.Мукаржовського, Н.Фрая, У.Еко, Р.Барта, Ю.Лотмана, Ю.Шевельова... Про це свідчить хоча б “Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття”, укладена М.Зубрицькою.

Якщо пунктирно окреслену “логіку процесу” самоздійснення розвитку літературознавства розгортати до історичної конкретики в Україні бодай за вищими навчальними закладами та академічними установами, то відтворимо мережу від найдавніших Києво-Могилянської академії, класичних університетів Львова, Харкова, Києва, Чернівців, Одеси до нововідкритих у Дніпропетровську, Сімферополі, Ужгороді, Донецьку педагогічних інститутів, на базі яких постали сучасні університети й гуманітарні факультети (відділення) у технічних, медичних, економічних і сільськогосподарських навчальних закладах. Ущільнення інституціональної мережі

від 1918 року до сьогодні привело до *кількісного* зростання людського ресурсу, залученого до функціонування літературознавчих знань на рівні *відтворення*, поширення й засвоєння традиційних поняттєво-термінологічних засобів, однак значно *меншою мірою* сприяло прирощенню новітніх концепцій (хоча б запозичених, не кажучи вже про оригінально спродуковані). З розпадом тоталітарної політичної системи активізувалися освітньо-наукові центри в усіх регіонах, областях України, але автоматично не зростає креативна потужність літературознавчої сфери. На це існує низка причин економічного (фінансово-матеріального), організаційного й духовного характеру. При цьому варто зазначити, що серед них фундаментальне значення мають духовно-інтелектуальні з морально-етичним виміром. Тому гонитва за кількісними показниками наукових літературознавчих шкіл відповідно до кількості докторів наук, професорів, кафедр і географічних центрів держави часто зумовлює небажані, а то й шкідливі явища. Навіть підкріплена монографіями, статтями, науковими записками, вісниками (різноформатними публікаціями), ця тенденція без справжніх інноваторів (ініціативних, працьовитих, здатних до злагодженої, скоординованої співпраці) не забезпечує продуктивної діяльності наукової школи, яка, зрештою, здобуває визнання, об'єктивно потверджене не дипломами, атестатами, посадами, а співпрацівниками, учнями — не обов'язково послідовниками, одностумцями, а радше “спровокованими” конкурентами, які творять на засадах *доповнення, полеміки, діалогівості*. За подібних ситуацій змінюються наукові парадигми, збагачуються методології, оживлюється національна наука певної галузі.

Літературознавство — не виняток, а Україна — не зачаровані терени, на яких тлумляться лиш “тусовки” замість творчих спільнот...

Не називаючи прізвищ і міст, вірю й переконаний, що українське літературознавство не приречене на перманентні “кризи”, “відставання” й “тиражування чужих зразків”. Проте і для амбіційного самозаспокоєння або месіанізму підстав немає...

III. Після гранично загального начерку “феноменології естетики Івана Франка”, яку я оприлюднив до 150-річчя поета-мислителя²⁰, укотре погляд *занурюється* в його різножанрові тексти, укотре *звужується* проекція сприймання-осягнення постаті І.Франка до одного-двох циклів поезій. Цього разу зосереджуся на дванадцяти віршах під назвою, близькою до послань, — “Знайомим і незнайомим”. Їм випала щаслива доля у спадщині митця, а разом вони опиняються на вістрі переломного періоду в еволюції поета. Написані упродовж одного з ідеологічних зламів-катастроф після першого арешту Івана Франка, коли той духом відходить од, здавалося б, непоправної заглади (1880—1886 рр.), ці вірші майже не зазнавали цензорських брутальних втручань-шматувань ні за життя, ані після смерті автора. Укладені за випробуванням принципом Франка в один із тематично-мотивних циклів, усі вірші, після певних автостилістичних корекцій уже під час першодруків, увійшли до збірки “З вершин і низин” 1893 року, в якій оприлюднюються й досі²¹. Автентичну волю Франка демонструє репринтне відтворення “другого, доповненого видання” збірки²². Відтоді, коли писалися й перевидавалися дванадцять поезій самим автором, він додавав чи уточнював певні біографічні подробиці, які актуально й символічно виразнювали окремі нюанси ліризму цього циклу.

Звернімося насамперед до псевдонімів і криптонімів, найменувань персонажів, які виконують для читачів роль заголовків опублікованих 1893 року текстів (I. Корженкові; II. Данилові Млаці; III. Молодому другові; IV. N.N.; V. Михайлині P.; VI. Анні П.; VII. N.N.; VIII. K.P.; IX. Олі; X. O.O.; XI. Тетяна Ребенщукова; XII. Гриць Турчин). Тільки до двох із них Франко подав посторінкові коментарі, нагадавши ними, що йдеться в одному випадку про персонажа М.Павлика, а у другому — про героя малознаного читачами автора-селянина Р.Р.Гудзмана. Отже, жодне з найменувань творів не відсилає читачів

²⁰ *Записки* наукового товариства імені Шевченка. Том ССL: Праці філологічної секції. — Л., 2005. — С. 224-240.

²¹ *Франко І. З вершин і низин // Збір. тв.: У 50 т. — К., 1976. — С. 89-98.*

²² *Франко І. З вершин і низин. Збірка поезій. Репринтне відтворення з вид. 1893 р. /Упор. та авт. післямова Б.Якимович. — Л., 2004. — 468 + VI + XXVI с.*

до задокументованих осіб із середовища Івана Франка. Якщо продовжимо текстове уточнення дійсних денотатів, з якими співвіднесений фікційний світ віршів поета, то отримаємо такий ряд: 22.X.1882; 17.12, 1882; 1883; 15.III, 1883; 7.04, 1882; 1880; 14-18.12, 1883; 1883; 1886; 1881; 5.04, 1880; 7.04, 1880. Числова картина фіксує відому *тільки* поетові справжню хронологію появи цих віршів.

Марними були б навіть будь-чий спроби жорстко й точно співвідносити *зміст* лірики чи окремих текстів ліричного плану з конкретними ситуаціями життя фізичного автора цих текстів. Зрештою, свідчення реальних осіб, яким присвячені ті чи ті вірші Івана Франка, застереження самого поета, оперті на біографічний метод у літературознавстві, не раз надто промовисто дезавуювали подібні намагання. Інформація, отримана у 80-х роках ХІХ ст., зокрема й від очевидців, які фіксували взаємини поета з інспіраторами його ліричних настроїв (Марією Білецькою, Клементиною Попович, Уляною Кравченко)²³, чи від пізніших компетентних коментаторів, які позбувалися вульгарно-соціологічних інтерпретацій²⁴, не дають задовільної відповіді для *однозначного* трактування ліризму як естетичної проекції змісту того чи того тексту. Це засвідчує найретельніший погляд на спадщину Івана Франка, позбавлену купюр, зокрема в текстах, що ввійшли до збірки “З вершин і низин”, враховуючи й попередні та наступні збірки та їх перевидання, поповнені рукописними чи архівними додатками. Те, що раніше зробили хоча б В.Корнійчук²⁵, Б.Тихолоз²⁶ та Я.Мельник²⁷, а тепер і М.Ткачук²⁸, усунувши прикрі лакуни з універсуму лірики Івана Франка, уможливило на сьогодні переконання в тому, що існує чергова потреба інтерпретувати ліризм циклу “Знайомим і незнайомим”. Ідеться не просто про відірване від текстової конкретики абстрактне теоретизування, а передусім про доведення та ілюстрування того, як привідкриваються нинішнім дослідникам (на ґрунті розширених і поглиблених культурологічних контекстів) численні достосування різноманітних проекцій до фактично незмінних текстів. Навколо них нагромадилося і нагромаджується й далі чимало інших інтерпретацій аж до того, що вже виникає *конфлікт* інтерпретацій, своєрідна їх надінтерпретація, і треба долати герменевтичне коло в осягненні сенсу давно відомих дванадцяти віршів²⁹.

Звісно, у пригоді стають не тільки будь-які коментаторські зусилля істориків літератури, що стосуються прізвищ, псевдонімів і криптонімів кожного вірша циклу, а й ті інтертекстуальні поля, в яких спостерігається інтерференція в культурі минулих часів і в засобах її опису з проникненням семіотики до літературних текстів, збагачується кількість когнітивних мислинневих операцій³⁰, на тлі яких інакше виглядають і прочитуються названі давні тексти. Тим більше якщо і герменевтика у своїх історико-окреслених вимірах по-своєму змінює смислові проекції. Когнітивні мисленневі операції невіддільні від уявних і візуальних вимірів свідомості. Вони набуваються особистістю з віком (спочатку в дитячих групах, юнацько-молодіжних спільнотах, і в подальшому, коли увага один до одного зростає й посилюється, особливо з дозріванням людини і пробудженням гормональної системи). Тому кола “знайомих” і уявно вимірних “незнайомих” кожній людині не доводиться вигадувати — досвід накопичує їх підсвідомо й зумисне. Людські контакти урізноманітнюють сенсорну практику й пам’ять.

Уже у спогадах Франкових ровесників маємо виразно ословлені приклади і свідчення. “Картини з життя Івана Франка” за спогадами М.Білецької ілюструють стосунки І.Франка з В.Коцовським (Корженком) у дівочій компанії й вузькому колі. Авторка

²³ Див.: *Спогади* про Івана Франка / Упор., вступ. ст., прим. О.І.Дея. – К., 1981. – 413 с.

²⁴ Див.: *Франко І.* Вибр. твори: У 3 т. – Дрогобич., 2004. – Т. 1. – 824 с.

²⁵ Див.: *Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: Горизонти поетики. – Л., 2004. – 488 с.

²⁶ Див.: *Тихолоз Б.* Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії. – Л., 2005. – 180 с.

²⁷ Див.: *Мельник Я.* І остання часть дороги... Іван Франко: 1908-1916. – Дрогобич, 2006. – 439 с.

²⁸ Див.: *Ткачук М.* Лірика Івана Франка: До 150-річчя від дня народження Івана Франка: Монографія / Передм. А.Толстоухова. – К., 2006. – 296 с.

²⁹ Див.: *Герменевтика і проблеми літературознавчої інтерпретації* / За ред. Р.Гром’яка. – Тернопіль, 2006. – 286 с.

³⁰ Див.: *Гром’як Р.* Текст літературно-художнього твору: епістемологічно-когнітивні роздуми // *Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ: Гуманітарні науки, філологія.* – Чернівці, 2005. – Вип. 2-3. – С. 46-61.

зазначає: “Приваблювала їх, мабуть, атмосфера ясної опрятної кімнати та ті свободні розмови, які вони вели в нашій хаті”³¹, “саркастичні дотепи” у “словесному двобої”, “в дискусії часто змагалися протилежні погляди, але без пристрасті і зневаги протилежної думки співрозмовника”. Коли приїхала, як зафіксувала вона далі, “сестра Ольга Білинська [...] з нею неначе святочний настрій увійшов у хату. Йшла розмова весела, загальна”³². Через якийсь час “на небозводі почали громадитись хмари, що темрявою мали вкрити ясні дні. Їх засвідчила “Думка” Мирона, надрукована в “Зорі” 24 лютого”. Цей рукопис не міг вже перетворити в “невидне й забуте як у друку, так і в людській душі”³³.

Ситуативно й емоційно подібна картина залишилися у “Споминах про Івана Франка” Клементини Попович, яка пам’ятала заохоту, “повну щирої, дружньої принуки, а деколи і докорів за лінь, за легковаження письменницького труду” Франком (він був “бойкотований тоді своїми і чужими”)³⁴. Франко приїжджав не раз у Жовтанці, де працювала вчителькою К.Попович, аби “серце трудне звеселити”. Юна вчителька допомагала йому освоювати засади зваженої творчості: “alles verstehen – heist alles verzeihen” (усе зрозуміти – значить усе вибачити) або по-французьки: “tout comprendre – tout pardonner” (зрозуміти – це вибачити). Але сталося інакше! За словами К.Попович, “Франко, прикро вражений галицьким громадянством взагалі, а галичанками зокрема, поїхав до Києва в наукових та літературних справах і там раптово оженився”³⁵.

Більше про І.Франка-поета знала вже тоді Уляна Кравченко. Вона отримувала від нього листи в 1877–1881 рр., листувалася у 80-х; за редакцією Франка видала першу збірку “Prima vera” 1885 року.

Про начебто раптове, з погляду молодих поетес, одруження Франка розповіла Антоніна Трегубова, рідна сестра Ольги Хоружинської. Поет узяв шлюб 1 травня 1886 року в Києві, однак не забув Ольги Рошкевич, своїх стосунків із Клементиною Попович, і далі відвідував її й запрошував до гостини, де господинею була Ольга Хоружинська. Мотивом подібних зустрічей Франка, на думку галицьких жінок, було те, що “його *душа* цього потребує!”³⁶. Таке мотивування для будь-якого ліризму як емоційного стану дуже вагоме.

Нагадуючи факти, відомі за спогадами жінок, які підтримували стосунки з І.Франком, хочу наголосити не тільки на сенсуальній пам’яті поета, а й на громадянсько-раціоналістичному пафосові як *неодмінній* умові креативності. Вона заявляла про себе й тоді, коли поет ідентифікувався як борець, каменярь, а різні парадигми його цілісної натури висвітлювалися пізніше як продукт аналітизму. Насправді ліризм як самопочуття був заряджений у різноспрямовані вектори.

Такий висновок не впливає за принципом “навпаки”, а увиразнюється у відомих текстах, якщо виокремлювати його з емоційної образності, онтологічно буттєвої цілісності ліризму, який послідовно чи почергово оприявнює ті коди, які доконечно виявляють загальнолюдську модель “повного (цілого) чоловіка”.

Приміром, у вірші “Корженкові” образними мотивами-кодами видаються такі, як “Душно і хмарно, / Важко бурхливий час! / Чи гинуть марно, / Щоб світ не знав о нас? // Йти в небезпечний бій / Чи гнутись плазом? / Друже сердечний мій, / Ходімо разом!”. Цю амбівалентність виявляють у другій строфі опозиції: “щастя”, “в нас”, “к сонцю спішімо”, “хоч промінь згас”, “буде ясність”; у “правди і волі” світ поет закликає йти разом, закликає на прою “з гнітом і тьмою”, “з розбратанням братів”. Ясність злютованості “серця й совісті” має бути дороговказом, гартувати “збройну готовність” до “кінця наших днів”.

Наскрізними антитезами пройнята полемічна поезія Данилові Млаці – Сидору Воробкевичу, що мав би бути “корманичем в бурливім морі”.

³¹ Спогади про Івана Франка. – С. 116.

³² Там само. – С. 116.

³³ Там само. – С. 116.

³⁴ Там само. – С. 123.

³⁵ Там само. – С. 123.

³⁶ Там само. – С. 130.

Позбавлена одновимірності й думка молодого друга: її увиразнює низка заперечних порівнянь, оксюморонів у всіх чотирьох строфах, бо будь-яка “дума зрадлива дуже!”.

Парадоксально суперечливим уявляється і постать N.N.

І дарма, що такий ти приємний,
Що друзяка ти з діла і з мови,
Що ти людяний, тихий і чемний,
Що бажаєш і стоїш любови!
Людська кривда, котров ти годований,
На добро не виходить нікому!
Так огонь, у соломі захований,
Спалить двір весь, не лиш ту солому.

Ізмарагдові максими, звербалізовані тут, були б непроминально спрощені, якби їх вселюдську сутність звести тільки до якоїсь суспільної верстви чи до історичної епохи — їх не приховаєш і не підміниш будь-яким феноменом, як не “сховаєш вогню у соломі”. Позірна несумісність антитез перебуває в сутності онтології життя і безруху, любові й ненависті, еросу і танатосу. Це — динаміка життєвості. “Радісний усміх” і “сльози для горя” немовби задають нескінченність міркувань, спрямованих проти запальних заперечень категоричних тез Михайлині Р. Нехай то буде Рошкевич чи інша людина, хто носить прізвище на “Р”, або непосидюча Анна П., діалоговість розмови якої із застережливою мамою навіює-сугерує нещасливій доні усім ясне твердження:

Знесу я всяку злую долю,
Та не покину праці в полі.
Робити буду без упину
І перестану, як загину.

Філософсько-екзистенційні, доленосно-фатальні, морально-незбагненні, антропологічно-людяні *концепти*, позначені криптонімами в VII і VIII віршах, хоча ритмічно і строфічно вони створюють різні тексти різної генези і образної фактури з глибинною дисгармонією. Пам’ять читачів фіксує те, що нагадає їм абсолютну істину:

“...як гинуть, то самому!” (VII);
.....
“Блиск чарівничий очей потускніє,
Зміниться голос, і спів заніміє, -
Сли ж в твоїм серці і душі пустинно,
Чим ти тоді причаруєш, дівчино?” (VIII).

У таких *контекстах* єдиною всім зрозумілою номінацією служать ті оцінки, які прочитуються у звертаннях-ідентифікаціях (“моя мила”, “чарівная дівчино”) і протиставленнях-відчуженнях (“я не твій”, “чим ти тоді причаруєш, дівчино?”). Тільки IX вірш з інтимно знаковою для І.Франка назвою-посвятою “Олі” вирізняється з циклу своєю фабулою й референцією щодо можливих “знайомих” після остаточного розриву з коханою і отримання нового статусу одруженого мужа. “Дружина мила” стає “моєю надією”, що дітям-сиротяттам хтось “допоможе”, якщо доведеться їм піти “по світу”, коли ліричного героя “важка присіла могила”.

Узагальнення ліризму сягає граничної типізації за логікою художнього світу в десятому вірші під криптонімом “О.О.”, який соціологи розшифровують як послання Омеляну Огоновському. Справді, за естетичним кодексом тодішніх літературно-критичних шкіл, “так гнівним говорять словом / Ситі судді естетичні”, які “шепочуть // Естетичні формули” і “ліплять / Світ будущин із бібули”. То ж недаремно

упорядники виданого 2004 року тритомника І.Франка оминули цей текст³⁷, хоча в ньому міститься суголосна з сучасністю алюзія: “А життя іде своїм ходом” за вічною парадигмою “хвиля мислі, хвиля духу / Розливаєсь...””. В XI тексті фіктивна героїня Тетяна Ребенщукова “совість і серце / Поставила перед фальшивим лицем: [бо хотіла] одверто, свobodно те діяти, / що вони діють тихцем”.

Переосмислений Гриць Турчин закликається до прийдешньої битви во ім'я дня нового:

Учись, щоб був ти сильним мужем,
Як засвітає день новий!
Учись, щоб в ряд ти став готовим,
Як крик роздасться бойовий!

Такий заклик до рекрута цілком укладається в концепт нових людей при роботі, який витав у свідомості Івана Франка в задумі незакінченого роману “Борислав сміється” 1881 року. Бо тільки в омріяному прийдешньому

Прийдесь за правду твердо стати
Хлоп в хлопа і плече в плече,
Прийдесь на ворога стріляти,
І кров рікою потече.

На віковічну неволю,
Пониження і гнет твердий,
На зло, що, наче гадь несити,
Ссе кров із людськості грудей.

Тут маємо морально-етичні категорії, а не соціально-класові, звучить загальнолюдський абсолютизм, “зло, що наче гадь несити”, підточує потугу не людини як індивіда, а людськість.

Семантичне поле змісту *Всіх знаків*, що використані в циклі, який розглядається, потребує одразу витлумачення, бо жоден із них не пропонує читачам відомих із щоденного життя денотатів. Уже в заголовкових комплексах³⁸, у так званих паратекстах (від епіграфа у другому тексті до авторських приміток у двох останніх), доволі туманно й розпливчасто для загалу і для нащадків наголошується, що йдеться про звернення й послання до знайомих і незнайомих реципієнтів. І тільки компетентні читачі спроможні їх якось осягати, витлумачуючи. Проте лексика, використана в текстах (за всієї абстрактності її значень), а також поетизми, що були в ужитку у 80-х рр. XIX ст., безумовно зрозумілі інтелектуальним читачам. Тобто вона має онтологічний сенс. Серед таких читачів адресатами виступають тільки найближчі – як *спільники в порозумінні*: “друже сердечний мій” (I), “молодому другові” (III), ті, з ким ведеться діалог: “Отче Даниле...” (II), “Ні не однако для всіх сонце гріє” (V), “старці і книжники грізно накинулись / каменувати тебе” (XI), “муштруйся, рекруте-небоже” (XII), або заманіфестована категорична полеміка: “Тільки ж не гнівайсь за щирее слово / Світ і життя ти береш поверхово” (VIII), “Крають, латають і ліплять / Світ будущин із бібули” (X). Один вірш із цього циклу поіменованій багатозначно й допускає особистісне тлумачення з огляду на дату й заголовок (1886, “Олі”).

Загальноновживані лексеми, поетизми, прозорі тропи, окремі діалектизми, безсторонньо об'єктивні прикмети природи й людських станів – “...сонце сяє, хоч безугавно над всіма блищить” (V), “Де поставить кого доля / там і стій” (VII), “І зжовкле, зв'яле те лице, що нині / Так любим сьйвом, щирістю яснє, /

³⁷ Франко І. Вибр. твори: У 3 т. – Т. 1. – С. 163.

³⁸ Див.: Челецька М. Поетика заголовкового комплексу в ліриці Івана Франка. Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – Л., 2006. – 20 с.

Погаснуть очі..." (IX), "Душно і хмарно, / Важко бурливий час!" (I), – усе це і є проблесками всюдисущого буття. Тому воно піддається людському розуму й не потребує особливого розшифрування на кшталт загальнозрозумілого топоса: "Вдень буде знов ясність / чистим алмазом. В правди і волі світ / Ходімо разом!" (I). Хоча кожен читач переконаний також у незаперечному: "світ правди і волі" – не однозначні лексеми, а радше найскладніші концепти.

Читацький досвід, якого набули компетентні споживачі поезії, уможлиблює сприймання таких і подібних компонентів цього циклу. А антропологічні реалії, контекст, осяжний в обрях індивідуального буття людини як розумної істоти, уможлиблюють онтологічну інтерпретацію розглянутих текстів без ідеологічного конфлікту як минушого і проминального інтерпретанта.

Зрештою, сучасний компетентний реципієнт, який успадкував культуру прочитання поетичних текстів у проєкціях стабільної генології і зміни літературознавчих парадигм³⁹ за часів Франка і в післяфранковий період, не матиме безтурботного інтелектуального спокою. Ті семантичні зміщення в текстах І.Франка, що сталися з появою збірок "Зів'яле листя", "Semper tiro", "З днів моєї молодості", а також поем, написаних після 80-х років XIX ст., повсякчас жадатимуть самовизначення бодай у найближчих контекстах циклу "Знайомим і незнайомим".

Тим контекстом, який безпосередньо передує аналізованому циклу, маючи присутнє значення для розуміння персонажної структури "Знайомим і незнайомим", служить "Картка любові", що обіймає сім поезій. З антропологічного погляду герменевтичне коло поетичних текстів Івана Франка завершує вірш "Приємний вид", написаний 8 лютого 1916 року. Він може трактуватися як присмеркова проєкція Франкового ліризму, що відбиває візуальне сприйняття фізичної постаті поета й невмирущості духу франкізму.

"Картка любові" фікційно фіксує момент, в ореолі якого поетові ввижається осердя всесвіту ліризму – ВОНА: "Зближається час, із серцем, б'ючим в груди, / Я вирвуся, щоб бачити тебе, / Порвати пута фальші і облуди, / Що тисне нас і по душі скребе..."⁴⁰. Тут легко проєктуються образи лірика на реальну ситуацію прощання закоханих. Простежується і тяглість тих образних мотивів, які переходять і в наступний цикл ("друже мій сердечний", "моя і невідлучна", "люди прокинуться [...] і щиро грудь до груди / Уста до уст притиснуть, мов брати"). Прозорі символи та алегорії творять тло для ліричного героя: "Плив гордо яструб в лазуровім морі [...] А на горі в очиданні з горя / Лежав я й лету яструба слідив... / Нема голубки! Дарма серце б'ється [...] Вона весь день на мене виглядала, / Тужила важко й плакала за мнов" (II). Паралелізм польоту яструба й думок героя надто прозорий, а символіка збагненна: "навіки мглою густов / Закрила доля мою ясну зорю" (III). Наскрізний мотив "Тріолета" про лукавство діалогово взаємовідбивається й переадресовується суспільству: "Не я лукавила з тобою, / А все лукавство в нашій строю – // Дороги наші віддалило..." (V). Попри все віковічне фарисейство "ще молодою кров'ю жили б'ють", та годі "опиратись довше" (VI), однак оптимізм ліризму нездоланий, бо герой твердить: "Я хочу жити, бо я хочу жити!" (VII). Алегорія летючого човна утвердить концепт кохання всупереч доконечності кінця: "Твоя любов підніме мя на крилах, / Аж поки вал не зломиться ревучий" (VII).

Такий пафос і концепт оптимізму за законами пам'яті культури й контекстуалізму переноситься в ліриці не тільки на сусідній цикл "Знайомим і незнайомим", а й на ті збірки, які у 80-х роках ще й не текстуалізувалися, і не помислювалися-задумувалися: їх підґрунтям була талановита особистість поета-борця-філософа, у триєдиній іпостасі якого виживав духовний віталізм у змученому тілі Івана Франка. Духовність віталізму-життєвості попри надлюдські болі, офіри й випробування явила ще одну засадничу впізнану модель ліризму, закоріненого у глибини сенсуалізму, що відчувається у словесних текстах. Візуально-уявні, креативно здогадні сенси у Слові промовляють повсякчас, поки *Хтось* таємницю мови зберігає

³⁹ Див.: *Герменевтика і проблеми літературознавчої інтерпретації* / За ред. Р.Гром'яка. – 286 с.

⁴⁰ *Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Т. 1. – С. 84.*

й відтворює, поки звичайні асоціації укладають міст спілкування людей і поколінь, а ворожнеча між ними усувається:

Приємний вид, коли бурхливе море
Після хуртовини втишається,
Коли після важких сльотливих хмар
Лазурем небо чистеє пишається.

Коли війна нелюдяна кривава
На мир переминається,
І ворожнеча між двома людьми лукава
Щирою приязню устороняється.

Так мудрий ліризм Івана Франка феноменально виявляє свою вселюдськість і досі.

* * *

І насамкінець, як і на початку статті, також доцільно сказати декілька слів, тепер уже завершальних...

Мій триптих у надвечір'я на теми з літературознавства, як потвердив епіграф, створювався та конструювався під враженням од недавньої смерті 102-річного Г.Г.Гадамера. Неоднорідність пропонованого тексту інспірувалася багатьма стимулами, з-поміж яких задомінували два: виступ у часописі "Критика" Р.Семківа⁴¹ та оригінальний польський підручник із теорії літератури А.Бужинської і М.Марковського⁴². Двома останніми відсиланнями читачів до згаданих текстів випадає мені замкнути триптих на "неосяжно ризиковану тему". Якщо від мого колишнього студента, пізніше аспіранта "Києво-Могилянки", якому я недавно схвально опонував, перепало чи не всім укладачам підручників / посібників із теорії літератури за "побіжність / фрагментарність" і "занудливість", то сучасним польським "niekwestionowanym autorytetom" таки поталанило. Хоча їх у публікації Р.Семківа ще не згадано, та орієнтація нашого роздратованого критика на цю, з усіх поглядів добротну, працю очевидна. Завидна компетентність, ледь не вичерпна бібліографія в кожному розділі кількома європейськими мовами, докладна структурованість, хронологічна прискіпливість до циркуляції гуманітарних ідей — усе це, як і багато чого іншого, мотивує високу її оцінку: "Takiej książki jeszcze nie było", "absolutna nowość...". Автори справді цілком наблизилися до можливого інваріанта філологічного знання.

Не претендуючи на щось подібне, я зважився запропонувати читачам нашого часопису парадигму, яку уклав із трьох елементів літературознавчої рефлексії: Від начерку однієї з інтерпретативних спільнот (interpretive communities) (I), через логіку кристалізації побутування теоретичних шкіл (II), крізь призму феноменології естетики Івана Франка, запропоновану в іншій праці, — до занурення в один із поетичних циклів збірки "З вершин і низин" (III). У трьох проекціях впізнається українська духовна реальність щодо змін і співіснування гуманітарних парадигм, які 50 років підживлювалися міжлітературною рецепцією. Вона засвідчує, що семантика смислу уявнюється читачам у семіосфері навіть гетерогенного тексту. Без синхронного читання мистецьких творів і студіювання критико-аналітичних текстів наша доля не відбувається. Чи не так, шановані мої читачі?

м. Тернопіль

⁴¹ Семків Р. Ангел теорії // Критика. — 2006. — Число 108. — С. 18-21.

⁴² Див.: Burzyńska A., Markowski M. Teorje literatury XX wieku. Podręcznik. — Kraków, 2006. — 595 s.